

Talking about humans as money or property is not, we feel, consistent with certain pieties we have regarding the proper way to talk about the immeasurable specialness of human value.¹

Kortom, de vergelijking ‘een mensenleven = een zak geld’ lijkt tegen allerlei ethische bezwaren op te lopen.

Maar terwijl de medische zorg in Nederland sinds kort met de vraag worstelt wat een mensenleven waard is, is er een ander terrein van onze samenleving dat zich hier al veel langer mee bezighoudt: de juridische wereld van de letselschade. Sinds 1943 is het in Nederland namelijk mogelijk om via een civielrechtelijke procedure schadevergoeding te eisen wanneer iemand iets is aangedaan door een ander, hetzij opzettelijk, hetzij per ongeluk. Dit recht stoelt op enkele artikelen in het *Burgerlijk Wetboek*.²

Sindsdien heeft zich een enorme jurisprudentie over dit onderwerp ontwikkeld, hebben advocaten zich gespecialiseerd tot letselschadeadvocaten en wordt er elke drie jaar een geactualiseerde bundel *Smartengeld* uitgebracht door de ANWB. Hierin wordt een actueel overzicht gegeven van de belangrijkste jurisprudentie, geordend naar lichaamsdelen en enkele andere categorieën. Per casus wordt aangegeven welk bedrag geëist is, welk bedrag is toegewezen en welk bedrag voor een dergelijke zaak geïndexeerd wordt (afb. 1).

Wraak en compensatie

De praktijk van compensatie voor toegebracht leed is niet nieuw. Zij is zelfs al veel ouder dan velen wellicht zouden denken. De oudste attestatie is afkomstig van de wetten van de Mesopotamische koning Hammurabi, die halverwege de achttiende eeuw voor onze jaartelling leefde. Zijn wetten zijn integraal overgeleverd op een steen zuil die zich tegenwoordig in het Louvre in Parijs bevindt.³ In deze wetten vinden we naast het uit de Bijbel bekende adagium ‘oog om oog, tand om tand’ – bij aangedaan fysiek letsel had het slachtoffer het recht de dader hetzelfde leed toe te brengen – tevens geldelijke compensaties wanneer de dader uit een hogere stand kwam dan het slachtoffer.

Alvorens in te gaan op het feit dat het dankzij deze rechtspraktijk mogelijk werd de waarde van een mensenleven in geld uit te drukken, moet eerst iets gezegd worden over de achtergrond van geldelijke compensatie. Er was namelijk, ook al zo lang geleden als Hummarabi’s wet, een zeer dringende reden om geldelijke compensatie in het leven te roepen wanneer iemand een ander iets aangedaan had: wraak. Wraak is zo oud als de mens en eigenlijk nog wel ouder. We vinden wraak namelijk ook bij primaten en dat wijst erop dat het mechanisme al miljoenen jaren oud is.⁴ Het nemen van wraak als iemand iets is aangedaan is een zijde van de medaille die reciprociteit heet: mensen betalen gunsten terug met gunsten en geweld met geweld.

De emotiepsycholoog Nico Frijda heeft zich verbaasd over wraak. ‘Wraakzucht is ongetwijfeld een van de krachtigste menselijke passies’, schrijft hij in een recent boek over emoties.⁵ Wraakgevoelens ontstaan niet alleen wanneer er tegen het slachtoffer direct fysiek geweld wordt gebruikt, maar tevens bij zaken als overspel, het vernielen van iemands bezittingen, beledigingen, kortom, wanneer iemand het gevoel heeft dat hem onrecht is aangedaan.

Wraak is gevaarlijk: het is als spelen met vuur. Het heeft namelijk een vernietigend aspect dat op de wraaknemer terug kan slaan. Niet alleen leidt wraak al snel tot

Inhoudsopgave bundel *Smartengeld*.**I. Smartengeld na ongeval**

1. Been- en voetletsel
2. Arm- en handletsel
3. Hoofd-, hersen- en zenuwletsel, psychische schade
4. Oogletsel
5. Oorletsel
6. Verlies van reuk en smaak
7. Ontsiering van gelaat en lichaam
8. Schouder-, borstkas- en wervelkolomletsel, whiplash-laesie
9. Heup- en bekkenletsel, beschadiging van inwendige organen
10. Belemmerd spraakvermogen, mondletsel
11. Letsel geslachtsorganen

II. Smartengeld na mishandeling

12. Been- en voetletsel
13. Arm- en handletsel
14. Hoofd-, hersen- en zenuwletsel, psychische schade
15. Oogletsel
16. Oorletsel
17. Verlies van reuk en smaak, neusletsel
18. Ontsiering van gelaat en lichaam
19. Schouder-, borstkas- en wervelkolomletsel, whiplash-laesie
20. Heup- en bekkenletsel, beschadiging van inwendige organen
21. Belemmerd spraakvermogen, mondletsel
22. Letsel tengevolge van verkrachting, incest

III. Smartengeld bij niet-letsel

23. Ontslag uit dienstbetrekking, arbeidsconflict
24. Inbreuk op privacy, laster, belediging
25. Schending auteursrecht
26. Arrestatie, onterechte hechtenis, vrijheidsberoving
27. Overige gevallen

AFB. 1 Inhoudsopgave bundel *Smartengeld*.

onmatig geweld bij het wraaknemen, maar de wraaknemer kan zo geobsedeerd raken door de wens om wraak te nemen, dat hij/zij al het andere om zich heen vergeet. Hij of zij kan er zelfs aan onderdoor gaan, zijn of haar leven opofferen ten dienste van de wraakneming. Daarom lijkt het een contraproductieve emotie.

De voordelen van wraak wegen uiteindelijk echter op tegen de nadelen. Frijda komt tot dit lijstje van vijf 'winsten' van wraak:

- 1 Afschrikken: het beschermen van belangen
- 2 Het herstellen van verlies of gebrek aan macht
- 3 Het herstellen van billijkheid in lijden en verplichting
- 4 Het herstellen van trots en ontsnappen aan schaamte
- 5 Het ontsnappen aan pijn

Wie iets is aangedaan wil ten eerste voorkomen dat de dader nogmaals toeslaat. Ten tweede is het slachtoffer door de daad in een toestand van machtsongelijkheid gekomen ten opzichte van de dader. Dit wordt door wraak hersteld. Men staat weer gelijk, het is weer 1-1, om het zo te zeggen. Ten derde zit bij mensen een gevoel van wat eerlijk en rechtvaardig is er diep ingebakken. Door de daad is er in de ogen van het slachtoffer iets uit evenwicht geraakt, en dat wordt als 'niet eerlijk' ervaren. De dader moet bestraft worden om de zaken weer recht te zetten.

De laatste twee winsten van wraakneming hangen nauw met elkaar samen. Door de daad is het gevoel van eigenwaarde van het slachtoffer aangetast. Zijn eer is gekrenkt, en dat doet letterlijk pijn (ik kom daar hieronder nog op terug). Schaamte is het gevolg van de aantasting van iemands eer of gevoel van eigenwaarde. Schaamte is een emotie die overal op de wereld voorkomt en een aantal fysiologische reacties oproept, zoals blozen, het gezicht laten zakken, wegstaren en de schouders laten hangen.⁶ Dit zijn de fysieke uitingen van iemand die een lagere hiërarchische positie heeft gekregen. Een trots iemand loopt immers rechtop en kijkt iedereen recht aan. Door wraak te nemen doet het slachtoffer de effecten van schaamte teniet, herneemt hij de macht over zichzelf en herstelt zijn gevoel van eigenwaarde.

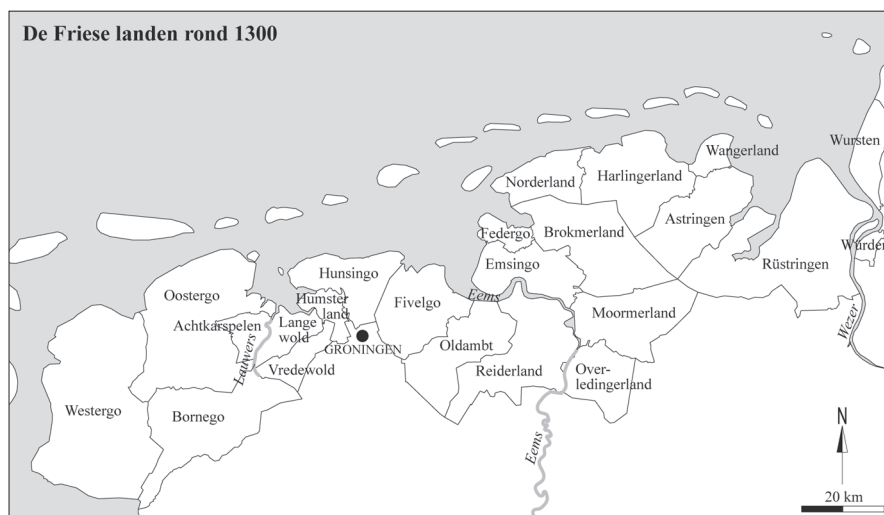
Wraak levert dus veel op. Sinds de hierboven genoemde koning Hammurabi vinden we echter wetten en voorschriften met behulp waarvan wraak kan worden afgekocht in ruil voor waardevolle goederen. Omdat wraak zo primair is, vraagt dat bijna altijd om ingrijpen van een machthebber of overreding van het slachtoffer door bemiddelaars.

Van dat laatste zijn voorbeelden uit onder andere middeleeuws IJsland bekend. Een Ijslands spreekwoord luidde 'de verwanten in de beurs dragen', waarmee verwezen werd naar het geld dat iemand te snel had aangenomen als compensatie voor een vermoorde verwant. Iemand die verweten werd zijn verwanten in de beurs te dragen, werd dus uitgemaakt voor een lafaard die eieren voor zijn geld had gekozen en zich had laten afkopen. Maar ook op IJsland werd het gevaar van wraak en wederwraak ingezien. Dit kon immers uitmonden in een vete tussen twee families, die jaren kon duren en het leven van velen kon kosten. Dus was er lof voor mensen die vrede nastreefden en werd er hardop gezegd dat 'alles compenseerbaar is'.⁷

We blijven nu nog met twee vragen zitten. Ten eerste werd door het instellen van een geldelijke compensatie niet alleen een prijskaartje gehangen aan een mensenleven, maar zelfs aan bijna elk denkbaar onderdeel van het menselijk lichaam – van een kleine teen tot een hoektand. Hoe werkte dit systeem? Is het mogelijk om elk onderdeel van het menselijk lichaam te taxeren? Dat leidt ons naar de tweede vraag: hoe kan geld – compensatie – een verlies of onrecht goedmaken? Hoe kan het verlies van een arm worden goedgemaakt met een zak geld? Teneinde die twee vragen te beantwoorden zullen we ingaan op middeleeuws Friesland en de boeteregisters die daar functioneerden (afb. 2).

Middeleeuws Friesland en de Oudfriese boeteregisters

In de periode tussen de twaalfde en de vijftiende eeuw week middeleeuws Friesland in een aantal opzichten significant af van de omringende landen. In de diverse Friese landsgemeenten waaruit het Friese gebied bestond (van het Vlie tot aan de Weser in Duitsland) heerste een autonomie die verstrekkende gevolgen had. Door het niet doorzetten van overgang van grafelijkheid naar landsheerlijkheid bleven de Friese

AFB. 2 Kaart middeleeuws Friesland.

gebieden als het ware steken in een fase die de andere middeleeuwse landen na 1200 achter zich hadden gelaten.⁸

De voor dit verhaal belangrijkste aspecten van die landsheerloosheid waren de volgende. Ten eerste werden de Friese landen bestuurd door een vrij groot aantal hoofdelingen, wier machtsbasis gering van omvang was. Dit was het gevolg van het feit dat er geen hogere instantie was – de landsheer – die de rechtspraak regelde of de adel in bedwang hield. Dat betekende echter tevens dat de elite onderling telkens moest zoeken naar een machtsevenwicht. Daarom werden er geregeld vetes tussen twee adellijke families en hun gevolg uitgevochten. Middeleeuws Friesland is daarom wel een vetemaatschappij genoemd.⁹

Ten tweede was het recht dat de autonome Friezen handhaafden archaisch recht. Dat betekent niet dat het verouderd was, of dat het niet meer functioneerde, maar wel dat oude rechtsgebruiken in stand bleven en niet in een keer werden vervangen door nieuwe regels, zoals landsheren soms deden. Vandaar dat het Oudfrieze recht, dat overgeleverd is in handschriften uit de dertiende tot en met de zestiende eeuw, wel getypeerd kan worden als geëvolueerd Germaans gewoonterecht. Maar zoals gezegd stond dat recht niet stil. Bovendien moeten we de invloed van het Romeins canonieke recht, dat via de geestelijkheid en de kloosters Friesland binnenkwam niet uit het oog verliezen.

De Oudfrieze boeteregisters, een tekstgenre binnen het bovengenoemde Oudfrieze rechtscorpus, vormen een mooi voorbeeld van hoezeer oude rechtsgewoontes zich in middeleeuws Friesland op eigen kracht (dus zonder interventie van een landsheer) ontwikkelden.¹⁰ Zoals uit het voorgaande al gebleken was, is het fenomeen om wraak af te kopen middels geldelijke compensatie oud en kunnen teksten waarin deze compensatie geregeld wordt zeer oud zijn. De eerste attestatie van dit genre rechtsteksten in het Friese gebied vinden we in de *Lex Frisionum* of 'Wet van de Friezen', die aan het einde van de achtste eeuw moet zijn opgesteld op bevel van Karel de Grote. Om-

dat de *Lex Frisionum* in een conceptfase lijkt te zijn blijven steken, bevat deze tekst veel materiaal. Daaronder vallen zeker de drie wondlijsten die de tekst nu bevat.

Tussen de wondlijsten in de *Lex Frisionum*, die het menselijk lichaam en alle mogelijke verwondingen reeds aardig nauwkeurig in kaart brengen, en de Oudfriese boeteregisters ligt een gat van ongeveer vierhonderd tot vijfhonderd jaar waarin ons geen geschreven bronnen ter beschikking staan.¹¹ Pas in de dertiende eeuw wordt er weer Fries gewoonterecht aan het perkament toevertrouwd, maar dan zijn de boeteregisters ook weer meteen prominent vertegenwoordigd.

De Oudfriese boeteregisters laten zien dat er enerzijds continuïteit is met de wondlijsten in de *Lex Frisionum*. Beide tekst(groep)en staan duidelijk in dezelfde rechtstraditie. Voorbeelden hiervan zijn de woordjes in de volkstaal waartoe de Latijnse *Lex Frisionum* soms zijn toevlucht moest nemen. Daartussen vinden we bijvoorbeeld *sipido* voor ‘verdiept littekenweefsel’. Dit woord vinden we als *inseptha* in de Oudfriese boeteregisters terug, in dezelfde betekenis. Zowel het woord als het gebruik om de ontsiering die een opvallend litteken met zich meebracht compensabel te achten vinden we dus in beide teksten terug. Ook als we de algemeen voorkomende verwondingen, zoals afgehakte handen, voeten, vingers, etc., die in alle *Leges Barbarorum* (wetten van de [Germaanse] barbaren) genoemd worden, uit de vergelijking verwijderen, dan nog blijven er genoeg opvallende overeenkomsten over die duidelijk maken dat de *Lex Frisionum* en de Oudfriese boeteregisters loten aan dezelfde stam zijn.¹²

Anderzijds echter had de tijd niet stil gestaan en vinden we in de Oudfriese boeteregisters een duidelijke ontwikkeling van het systeem van compensatie. De meest in het oog springende is het feit dat de boeteregisters in omvang groeien. De verschriftelijking zal hierbij een niet onbelangrijke rol hebben gespeeld, want de oudste boeteregisters in de Oudfriese handschriften hebben nog ongeveer dezelfde lengte als die in de *Lex Frisionum*: ongeveer 90 bepalingen. Daarna groeien de teksten stevig door, naar gemiddeld 200, met uitschieters naar 300 en 400 bepalingen.

Ten opzichte van wondlijsten in de *Lex Frisionum* vertoonden de Oudfriese boeteregisters verder een steeds grotere mate van gedetailleerdheid en compleetheid. Het gehele lichaam werd van de kruin tot aan de tenen beschreven. Dossiers over lichaamsdelen die eerder ontbraken of zeer summier waren, werden aangevuld. Tenslotte kwamen er meer bepalingen bij die gingen over beledigingen of aantastingen van iemands land, huis, vee en de leden van zijn huishouding. Ook deze waren reeds zeer bescheiden aanwezig in de *Lex Frisionum*, maar werden in de Oudfriese periode op grote schaal toegevoegd.

Dat de boeteregisters een dergelijke dynamiek vertonen, en percentueel zeer goed vertegenwoordigd zijn in de Oudfriese rechtshandschriften, toont aan dat de compensatie van wonden en ander onrecht dat een Vrije Fries – de leden van de elite dus, voor wie de teksten bedoeld waren – kon worden aangedaan een serieuze aangelegenheid was, waar niet lichtzinnig mee omgesprongen werd. Dat blijkt ook uit de enkele aanwijzingen die de boeteregisters bevatten met betrekking tot het voeren van een rechtsproces over compensatie.

Zo was er bijvoorbeeld een aparte wondenexpert of taxateur als ambtenaar aan de Friese gerechten verbonden, de *skrivere* (letterlijk ‘schrijver’). In een Westerlauwerse rechtstekst uit Wymbritseradeel staat dat de *skrivere* door de grietman (rechterbestuurder van een regio) aangenomen wordt en een ambtseed moet afleggen. In de dertiende-eeuwse *Fivelgoër Keuren* lezen we: ‘wie tot het ambt van het wondenschrij-

ven wordt gekozen, heeft recht op een veertiende deel van de toegekende compensaties'.¹³ In de boeteregisters wordt dit beeld bevestigd. Daar treedt de *skrivere* op als een terzake kundige rechtsfunctionaris, die weet hoe wonden getaxeerd moeten worden en hoe claims op compensatie voor het gerecht afgehandeld moeten worden. Hij wist dus in wat voor soort categorie verwonding, met welk compensatiebedrag daaraan verbonden, elke wond viel en welke claims wel of niet tegelijk ingediend konden worden.

De waarde van een mensenleven: belichaamde eer

Hoeveel was een mensenleven nu daadwerkelijk waard in middeleeuws Friesland? Het antwoord daarop valt in verschillende onderdelen uiteen. Ten eerste was niet iedereen gelijk. De ene mens was dus per definitie meer waard dan de andere. Die waarde werd gestandaardiseerd met behulp van het zogenaamde weergeld. Dat was het geld dat iemands naaste verwanten konden opeisen in geval van doodslag. In de *Lex Frisionum* worden drie standen onderscheiden met elk hun eigen weergeld: edelen, vrijen en liti (vrijgelatenen, halfvrijen). Daaronder had je nog slaven, maar die hadden geen recht op een weergeld, want dat kwam de eigenaar van de slaaf toe. In de Oudfriese rechtsbronnen lijken op het eerste gezicht de edelen en vrijen te zijn samengesmolten tot een stand, die van de Vrije Friezen. De verwijzingen naar de standen zijn er echter nog wel, maar moeten met een loep worden gezocht.¹⁴

Volgens berekeningen van monetair econoom Dirk Henstra was het weergeld van een vrije man in Friesland gedurende de gehele Middeleeuwen het equivalent van 1,664 kg puur zilver. Maar ook als dat getal klopt, is het slechts een benadering, omdat ook binnen de standen aanzienlijke sociale verschillen bestonden. Die kwamen onder andere tot uiting in de hoogte van het weergeld dat de nabestaanden voor de overledene wisten op te eisen. En aangezien compensatie in deze periode per definitie het afkopen van wraak was, hielp het als de overledene uit een machtige familie met veel mannelijke leden en volgelingen kwam. Als er geen weergeld betaald werd, ontstond er immers een vete, waarbij doodslag op doodslag volgde.

Het tweede punt betreft de maximale compensatie die voor een middeleeuwse Fries betaald kon worden. Dat was dus in theorie zijn weergeld. Maar als men de boeteregisters leest, lijken compensaties bijna eindeloos op elkaar gestapeld te kunnen worden, waardoor het eindbedrag op meer dan een weergeld uit kon komen. Op het verlies van de zogenaamde 'zes ledematen' bijvoorbeeld – de ogen, handen en voeten – stond voor elk een half weergeld. Als iemand dus in een ernstig gevecht een oog, een hand en een voet verloor, dan was de optelsom van de compensaties daarvoor al anderhalf weergeld. Dat er gestapeld kon worden en dat het bedrag uiteindelijk boven een weergeld kon uitkomen, wordt in een vergelijkbare bron zelfs heel expliciet bevestigd. In de vroegmiddeleeuwse Oudengelse boeteregisters, opgesteld onder de koningen van Kent, stond het verlies van de penis op drie weergelden. De rechtshistoricus William Miller merkt hierover ironisch op dat je iemand klaarblijkelijk beter kon doden dan ontmannen.¹⁵

De oplossing van het raadsel ligt besloten in Millers opmerking. De crux is de vraag naar wie de compensatie gaat. Het weergeld wordt namelijk betaald aan de verwanten van de overledene. In elk ander geval krijgt het slachtoffer zelf de compensatie. Als er geen sprake was van overlijden, dan moest het slachtoffer dus genoeg krijgen om zijn waardeverlies te compenseren. En dat lag anders dan wanneer hij

overleed. Hieronder zullen we zien hoe waardeverlies door verlies van lichamelijke functionaliteit met geld kon worden goedge maakt.

Ten derde plakten de boeteregisters een prijs op elk denkbaar onderdeel van het menselijk lichaam en zij maakten het daardoor mogelijk de waarde van een mens tot in de kleinste details te bepalen. Dat ging van het kleinste stukje dat maar van een vinger afgehakt kon worden tot een ontsierend litteken in het gezicht, of tot elke mogelijke tand die maar uitgeslagen kon worden, waarbij dan ook nog meetelde of de wortel van de tand of kies was blijven zitten of niet.

De criteria voor het bepalen van de compensatie waren divers. In de eerste plaats waren ze puur functioneel: de handen, ogen en voeten zijn de meest essentiële lichaamsdelen om volwaardig in de samenleving te kunnen functioneren. Op het verlies van elk werd de hoge compensatie van een half weergeld gesteld. Verder was de duim gemiddeld een derde van de gehele hand waard, omdat hij zo belangrijk was om dingen te kunnen vastpakken.

Een tweede belangrijk criterium was de zichtbaarheid van een wond en de zichtbare schade die hij tot gevolg had. Een gaaf en ongeschonden lichaam was het ideaal. Ontsierende littekens in het gezicht, zoals een snijwond die dwars door de rimpels van het voorhoofd liep, zichtbare littekens die niet door de kleren te verhullen waren, littekens die dieper of hoger lagen dan de omringende huid, alle werden ze apart benoemd in de boeteregisters en stond er een prijs op. Ook als iemand ten gevolge van een voetverlamming raar liep – ‘zodat de hiel omhoog komt en de nek achterover slaat bij elke stap’ – vroeg dit om een aparte compensatie.¹⁶ Ontsieringen van gelaat en lichaam vinden we overigens nog steeds in de moderne jurisprudentiebundel *Smartengeld* van de ANWB. Dit soort opmerkelijke parallellen hoeven ons niet te verbazen. Ze stoelen immers op universele trekken van de mens, die telkens hun weg vinden naar culturen overal ter wereld.¹⁷ Onderzoeken tonen bijvoorbeeld aan dat knappe mensen gemiddeld beter verdienen dan hun minder knappe collega's. Dus waarom zouden ontsieringen dan niet gecompenseerd moeten worden?

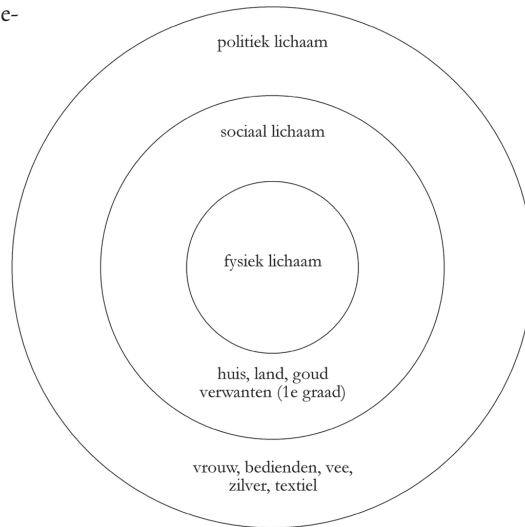
Sommige lichaamsdelen werden om een symbolische of religieuze reden extra hoog gewaardeerd. Zo worden de drie vingers van de rechterhand extra getaxeerd vanwege de ‘zegening tegen de duivel’ die men daarmee uitvoert. En het haar had in middeleeuws Friesland een extra symbolische lading omdat het een van de uitingen was van de Friese Vrijheid. Volgens de legenden over de verkrijging van de Friese Vrijheid droeg een Vrije Fries zijn haar namelijk hoog opgeschoren. Het was een van de privileges die Karel de Grote hun zou hebben geschonken.

Voor het beantwoorden ten slotte van de vraag hoe compensatie iets goed maakt, moeten we verder kijken dan het menselijk lichaam. De boeteregisters zelf geven daarvoor al een aanwijzing. Ze behandelen immers tevens beschadigingen aan iemands land, huis, echtgenote, vee, bedienden enzovoort. En er zijn twee Oudfriese rechtstermen die al deze zaken in een categorie onderbrengen: *mund* en *were*. Ze betekenen beide ‘voogdij’ of ‘aansprakelijkheid’. Voor al deze zaken was een Vrije Fries derhalve aansprakelijk en zij maakten andersom samen uit hoe hij in de maatschappij als ‘persoon’ opereerde. Zijn status hing af van zijn bezittingen en hoe goed hij in staat was deze te verdedigen. Zijn belichaamde eer bestond dus uit meer dan alleen zijn lichaam (afb. 3).

Als we er dus van uitgaan dat het ‘lichaam’ van een Vrije Fries meer was dan alleen zijn fysieke lichaam, maar dat de elementen in het afgebeelde model van be-

AFB. 3 Concentrisch model van de belichaamde eer voor de middeleeuwse Vrije Fries.

lichaamde eer een soort extensies van zijn fysieke lichaam waren, dan kunnen we eindelijk verklaren hoe geld iets goedmaakt. Aangezien de totale belichaamde eer van een Vrije Fries bestond uit alle in het model genoemde elementen, kon het verlies van een van deze elementen goedgeemaakt worden door aanzuivering met een hoeveelheid van een of meerdere van de andere, niet fysieke, elementen. En inderdaad komen we in de Friese bronnen ook daadwerkelijk bijna alle elementen tegen als betaalmiddel bij compensatie: er werd niet alleen in baar zilver betaald, maar ook in stuks vee, textiel, land en huizen. Zelfs vrouwen werden uitgewisseld in de vorm van zoenhuwelijken die soms na de verzoening van een vete tussen twee families plaatsvonden. Op deze manier maakte geld/compensatie dus wel degelijk iets goed, omdat het de Vrije Fries in staat stelde zijn verlies aan status te compenseren.

Van veterecht naar strafrecht

Een van de belangrijkste ontwikkelingen die plaats hebben gevonden sinds de middeleeuwse Friese vetevoering is de opkomst van een overheid, en daarmee van een echt strafrecht (afb. 4). Daarvan was bij de Friezen nog nauwelijks sprake (waarschijnlijk al meer dan ze zelf lief was), omdat zij het recht hadden naar de wapens te grijpen en een vete te beginnen (als ze daar genoeg mensen voor konden optrommelen). Met de landsheren die overal sinds ongeveer de elfde eeuw opkwamen, ontstond er een overheid, die meer en meer het geweldsmonopolie naar zich toe trok. Zo moest in Holland en Zeeland toestemming van het grafelijk gerecht worden gevraagd om wraak te mogen nemen voor een doodslag.¹⁸

In ruil voor het opgeven van het geweldsmonopolie verwachtten de onderdanen bescherming en zelf op hun beurt gevrijwaard te zijn van geweld. Dat is dan ook wat de overheid meer en meer geprobeerd heeft te doen. Een van de gevolgen daarvan was dat de overheid steeds meer de rol van het slachtoffer is gaan overnemen. In het meest archaische gewoonterecht was een rechtszaak nog een zaak tussen twee autonome strijdende partijen, waarbij de rechter slechts als een soort scheidsrechter optrad. Het vonnis dat uiteindelijk uitgesproken werd, moest door de winnende partij uitgevoerd worden.

AFB. 4 Secretzegel met afdruk van de verenigde Friese landen. Maria met kind wordt terzijde gestaan door twee Friese krijgers. Uit: Tijdschrift voor Geschiedenis 123/2 (2010) 204.

Tegenwoordig is elk misdrijf dat een burger wordt aangedaan een misdrijf tegen de staat. De overheid vervolgt en bestraft de misdadiger. Slechts via een civielrechtelijke procedure kan het slachtoffer schadevergoeding van de dader eisen. Deze ontwikkeling heeft zulke vormen aangenomen dat slachtoffers zich nu vaak aan de kant gezet voelen. Sterker nog, onder invloed van eeuwen dieptekerstening worden zij geacht vergevingsgezind te zijn. Zelfs wraakgevoelens zijn taboe, stelt criminoloog Van Dijk. Deze houding komt overigens direct tot uiting in het woord ‘slachtoffer’ zelf, dat naar het christelijke gebruik van een offerlam verwijst. De term slachtoffer zelf slaat met andere woorden op een passief wezen dat geen andere keus heeft dan geslacht te worden en dan ook nog eens vergevingsgezind dient te zijn.¹⁹

Conclusie

Het lijkt onmogelijk om een mensenleven in een zak met geld uit te drukken en toch is dat wat er al heel lang gebeurd is. Het weergeld was de genoegdoening die de nabestaanden kregen voor hun overledene. Het was het smartengeld van het verleden. Maar een mensenleven is tegenwoordig *grosso modo* waard wat de overheid zegt dat het waard is. Mensen hebben niet langer het recht om schadeclaims met geweldsdreiging kracht bij te zetten, en zo hun eigen waarde vast te stellen.

Toch zijn mensen niet wezenlijk veranderd. Nog steeds blijkt smartengeld dezelfde diepe behoeften van een slachtoffer te moeten bevredigen. In een recent werk over letselschade zet de letselschade-expert Siewert Lindenbergh die behoeften nog eens op een rijtje.²⁰ En dan zien we veel overeenkomsten met de winsten van wraak die Nico Frijda heeft benoemd: compensatie, erkenning en genoegdoening. De dader moet ook pijn voelen.

Naast dus ‘het weer goed maken’ van wat kapot gemaakt is door de dader is het herstellen van de trots en eigenwaarde van het slachtoffer van groot belang. Ook nu nog, in 2010. We missen echter tegenwoordig de verfijnde meetinstrumenten die de middeleeuwse Fries had om iemands belichaamde eer te meten. Wat een verlies!

NOTEN

- 1 W.I. Miller, *Eye for an eye* (Cambridge 2006) 111.
- 2 S.D. Lindenbergh, *Smartengeld* (Deventer 1998) 95.
- 3 Daarnaast zijn er enkele kleitabletten gevonden met fragmenten van Hammurabi's wetten.
- 4 F. de Waal, *De aap in ons. Waarom we zijn wie we zijn* (Amsterdam en Antwerpen 2005).
- 5 N.H. Frijda, *De wetten der emoties* (Amsterdam 2008) 293-318; aldaar 293-294.
- 6 M.J. Casimir en M. Schnegg, 'Shame across cultures: The evolution, ontogeny and function of a "moral emotion"', in: K. Keller, Y.H. Poortinga and A. Schölmerich (red.), *Between Culture and Biology. Perspectives on Ontogenetic Development* (Cambridge 2002) 270-300.
- 7 W.I. Miller, *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland* (Chicago en Londen 1990) 189-190.
- 8 P.N. Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009).
- 9 M. Gerrits, 'Schieringers, Vetkopers en het einde van de Friese vrijheid. De historiografie van veten en partijen in een overgangssituatie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123 (2010) 254-267.
- 10 Zie voor een uitgebreidere versie van wat hieronder over de Oudfriese boeteregisters, compensatie en belichaamde eer gezegd wordt: H. Nijdam, *Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland. Een studie naar de Oudfriese boeteregisters* (Hilversum 2008).
- 11 De *Lex Frisionum* doet dat opvallend gedetailleerder dan de overige uit de vroege middeleeuwen overgeleverde *Leges Barbarorum* of 'Germanenwetten'.
- 12 Zie over de merkwaardige manier voor het taxeren van uit een wond gekomen botsplinters: H. Nijdam, 'Klinkende munten en klinkende botsplinters in de Oudfriese rechtsteksten: continuïteit, discontinuïteit, intertekstualiteit', *De Vrije Fries* 89 (2009) 45-66.
- 13 H. Nijdam, 'Hoogtepunt van een genre: het middeleeuwse boeteregister van Kampa Jeldric, thingmon in Fivelgo', *Historisch Jaarboek Groningen 2010* (2010) 34-55.
- 14 Mijn collega Paul Noomen bereidt een publicatie voor waarin hij laat zien dat de drie standen in middeleeuws Friesland wel degelijk intact zijn gebleven.
- 15 W. Miller (noot 1) 125-127.
- 16 Nijdam (noot 10) 195.
- 17 D.E. Brown, *Human Universals* (New York 1991).
- 18 C. Glaudemans, *Om die wrake wille. Eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland* (Hilversum 2004).
- 19 J.J.M. van Dijk, *Slachtoffers als zondebokken. Over de dubbelhartige bejegening van gedupeerden van misdrijven in de Westerse cultuur* (Apeldoorn en Gent 2008).
- 20 S.D. Lindenbergh, *Smartengeld: tien jaar later* (Deventer 2008).